

ԻՆՉՊԷՍ ՍԻԱՆԷՅ ԵՐԿՐԱՌՈՅՑ ԵՂԱԻ

Herny M. Stanleyի ինքնագիր յիշատակարաններէ քաղուած են հետեւեալ տողերը:

«Դիտեցէք ձեր փռնաւոր...»

Հենրիկոս Սթանլէյ այն աւանդավիպական մարդն է, որուն գործերն ընդհանրապէս ծանօթ են, բայց որուն ներքին անյայթ հոգին, Carlyle-ի դիւցազներէ մէկուն արժանաւոր հոգին, ամենաբազմաթիւն է: Աղքատ տղեկ մը՝ առանց հօր, զոր մայրը կը լքանէ և կ'ուրանայ, վարժապետը՝ արիւնհիւս չափ կը ծեծէ, առանց տան և առանց բարեկամներու, նա ահաւոր կերպով կը զգայ ընտանիքէ մը զուրկ ըլլալը, այնու հանգեքծ որ բնութիւնը իրեն տուած է անսպառօնի արիւնքութիւն մը և հազուադէպ վստահութիւն իր անձնական ուժերուն վրայ: Եւ վայ եթէ արիւնքութիւնը միշտ զինքը գորացուցած չըլլար կեանքի ահաւոր փորձերուն մէջ, երբ չհաւատացին իր խօսքին թէ Լիվինկսդոնի հետ հանդիպած են իրարու, երբ անհարազատ համարեցան այն նամակները որոնց համար կ'ըսէր՝ թէ Լիվինկսդոն յանձնած էր իրեն, երբ Անգղիա բոլորովին անտարբեր չուզեց ընդունել այն փառաւոր նուէրը, Ռիքիկէի մեծ մաս մը, զոր ինքը խուզարկած ու գտած էր, երբ ամբաստանեցին զինքը հանգիստ և վայրագ գործերու համար:

Լքման վիճակը յորում թողուած էր միշտ տղայութենէն ի վեր, միայնութիւնը՝ յորում ապրեցաւ իր կենաց առաջին տարիները, զինքը վարժեցուցին դիտելու և քննելու, և ինքնիրեն կազմեց այն համոզումն թէ իրեն առաջին պարտքն էր որքան կարելի է շուտով մարդ ըլլալ, որպէս զի կարենայ հասնիլ մարդկային արժանապատուութեան ամենաբարձր աս-

տիճանին: Մուրացիկներու ապաստանարանին մէջ՝ ուր պատսպարուած է, որովհետեւ իր պապերը կը մերժեն զինքը սնունդանել, նա յիրաւի առաջին անգամ կը զգայ անյայտ լքման մը ահաւոր ծանրութիւնը, իր առաջին վարժապետն եւ զաւ նախկին ածուխ դատարկող բռնակիր մը, որ տղաքը կը դաստիարակէր ստամոքսի վրայ բռնցի հարուածներով. սակայն օրին մէկը փոքրիկ պատանին Հենրիկոս Մորթոն (այս էր իր բուն անունը, և շատ վերջ առաւ Սթանլէյ անունը) որ դարձեալ առանց պատճառի և առանց յանցանքի մը ծեծ կերած էր, հետեց, գետին տապալեց բռնաւորը, կիսամեռ թողուց զինքն ու փախաւ: Հորեղբայրները կը մերժեն ընդունիլ զինքը և հորեղբորդի մը միայն, որ դպրոցի մը վարիչն էր, իւր քովը կ'առնու զինքը, բայց շատ ժամանակ չանցած կ'անդրադառնայ որ եթէ մարմնական գերութիւնը վերջացաւ, ուրիշ շատ աւելի ահաւոր քարոյական գերութիւն մը սկսելու վրայ է: Ըմբռնելով թէ որքան վտանգաւոր պիտի ըլլար նորէն հետսում մը, ընտրեց թողուլ երթալ և հօրաքրոջը քով, որ ցուրտ ու խստապահանջ մէկն էր, տան ծառայն ըլլալ:

Քիչ վերջ կը գտնենք զինքը Լիվրուլի մէջ, ուր փերեզակի մը խանութը կ'աւելէ, յետոյ մասվաճառի մը քով մանչ կ'ըլլայ, և վերջը Windermere նաւուն վրայ, որ դէպ ի նոր-Օրլէան կ'ուղևորէր, սպասաւոր. հնգետասանամեայ Հենրիկոսը սարսափելի կերպով կը կրէ ամենախիստ անգութ կարգապահանջութենէ, բոլորովին միայնութենէ և ընկերներուն ռամիկ հասարակութենէ, այնպէս որ նոր-Օրլէան իրեն համար կ'երևի իր արագտութիւն մը, երջանկութիւն մը, նոյն իսկ միայնակ մնալով հանդերձ, անօգնական և առանց մէկ դրամի: Եւ նոր-Օրլէանի մէջ վերջապէս բաղդ կ'ունենայ հանդիպելու պաշտպանի մը, այն պարոն Սթանլէյը, որ իր առաջին քայլերուն պիտի առաջնորդէ դէպ ի մարդկային արժանապատուութիւն, և

գերութեան վիճակէ մը հանելով պիտի փոխարկէ զինքն ազատ մարդու:

Լուսոյ Ֆառագայտ մը

Փոքրիկ գրագիրի նոր պաշտօնը մի քանի շաբթուան մէջ կը փոխէ անոր բնաւութիւնը և անոր հոգին. առաջին անգամ կը հասկնայ թէ ինչ է գթութիւնը և բարեարտութիւնը. աղքատ է, բայց երջանիկ և սէր իր անձին, որովհետեւ կրնայ կարողալ և ուսումնասիրել: Սղանլէյ տիկնոջ հանդէպ ցուցած որդիական գորովով խնամքը, կ'ապահովէ իրեն ապագայն. որովհետեւ իր պաշտպանը՝ այրի մալով, արտաքայ կարգի համակրանք ու սէր մը կը կապէ այն տղուն վրայ, որ իւր կնոջ հոգովարքի վերջին շունչը հաւաքեալ էր, մինչդեռ ինքը գործերու պատճառաւ հեռու կը գտնուէր. կու տայ անոր իւր անունը, կ'ապահովէ անոր ապագայն, խնամք կը տանի անոր դաստիարակութեան: Պարոն Սլանլէյ, գեղցիկ իմացականութեամբ և ազնուական հոգով օժտեալ մարդ մը, մեծ ազդեցութիւն կ'ունենայ պատանւոյն վրայ, և գետի վրայ երկար ճանապարհորդութեանց միջոց, որոնք կը կատարեն ընդ մէջ Նոր-Օրլէանի, Սէն Լուիի, Չինչինսդիի, և Լուի Վիլի, բնաւ առիթ մ'ալ չփախցնէր պատանին վարժեցնելու համար դիտելու և ուսանելու:

Սակայն բարեբարն ալ կը մեռնի, և պատանին Սղանլէյ անգամ մ'ալ դարձեալ կը մնայ միայնակ և լքեալ: Սխալ մը կը գործէ կամաւոր զինուոր գրուելով ազատութեան պատերազմին մէջ, կը կրէ անագորոյն և անբանական կարգապահանջութեան մը բոլոր ցաւերը, գերի կը բռնուի և բանտարկութեան սարսափներէն ազատելու համար յանձն կ'առնու զինուորագրուի թշնամեաց բանակին մէջ:

1863-64ին կը ծառայէ վաճառականական նաւերու մէջ, և կը ճանապարհորդէ Սլիմսոնեան Հնդկաստան, Սպանիա, իտալիա: 1864ին կ'արձանագրուի պատերազմիկ նաւատորմիդին մէջ, թերեւ իր

բաղգախնդրի ոգիէն մղուած, և այս կերպով կը սկսի իրեն բուն ասպարէզը՝ իրրեքաջ զննող և ժամանակագրող կարեւոր պատահարներու:

Իրեն ճամբով

Յանկարծ ահաւասիկ կը տեսնենք զինքը իրրեքաջ թղթակից որ կը ճանապարհորդէ Փոքր Ասիոյ մէջ, կը գտնենք զինքը Հնդկաստանի մէջ Hancock զօրավարին արշաւանաց իրրեք ընկեր, և կամ կը տեսնենք զինքը բարբարոս սկզբնական ցեղերու հետ յարաբերութեան մէջ, մինչև որ, Անգղիացոց և Ալպսինիոյ թէոդոր թագաւորին միջև պատերազմ ծագելով, Հենրիկոս Սղանլէյ New York Herald-ի կողմանէ կը զրկուի իրրեք պատերազմական թղթակից, և բացայայտ ու հզօր տապաստում գմայլելի էջերու մէջ կը նկարագրէ զինուորական արութիւնները, թէ՛ զորի անգթութիւնները և իւր վախճանը: Յետոյ կ'ունցնի Սիւէզի ջրանցքին աշխատութիւնները դիտելու, անկէ կը փոխադրուի Յունաստան՝ ապստամբութեան ժամանակ, և ի Սպանիա՝ նոյնպէս յեղափոխութիւն մը նկարագրելու համար, և միշտ առաջին՝ ուր որ ամենամեծ վտանգը կայ, եղիպտոսի մէջ, ի Պարսկաստան և ի Հնդկաստան. և 1870 դեկտեմբեր 31ին վերջապէս կը գտնուի ի Չանգիպար սկսելու համար ամենադժուարին ձեռնարկը զոր իւր լրագիրը յանձնարարած էր իւրեն. այս ինքն է, փնտռել ՂԼԻՎԻՆԿՈՎԻ անձանօթ Սիւրիկէի խորհրդուն մէջ:

Չի գտնար Պէննէլի նամակները, որոնց կը սպասէր և գրպանին մէջ հազիւ միայն 80 տղար ունի: Անգղիոյ հիւպատոսին կողմէն իրեն ընծայուած փոքրիկ գումարով մը ճամբայ կ'ելլէ, կը կտրէ կ'անցնի հսկայական անտառներ ու դաշտավայրեր, ուր թունաւոր ճանճեր մահ կը սփռեն, ժանտահոտ ճախճախուտներու եզերքէն կը շրջի, կը տեսնէ որ իւր բեռնակիր անասունները կը սատկին մի առ մի, կը տեսնէ որ հիւանդութիւններ ու դասալքութիւն:

ներ իւր գունդին շարքերը կ'անօտարացնեն հետզհետէ։ Այդ առանձնացման միայնութեան մէջ, բնութեան հետ ճակատ առ ճակատ, կը դառնայ՝ կ'ըլլայ հաւատարմացաւ։ Չեմիք փոխի ի փոխ յարձակմանց նոպայներու միջոց կը փարզայ Աստուածաշունչը։ Ափրիկէ զինքը կը կերպարանափոխէ։ Կապուտակ ընդարձակ զմբռնարդ կամարը, անապատներու մեծատարած հորիզոնը, անտառներու վեհութիւնը զինքը կը խոնարհեցնեն, կը ցուցնեն իրեն իւր փոքրութիւնը, և կու տան իրեն միանգամայն բարոյական կորուլն և ուժը իւր մեծ ոգիսականը կատարելու։

Դանկանիքայի վրայ, 1871 նոյեմբեր 10ին, կը պատահի վերջապէս Լիվինկսդոնի։ չկայ բան մը աւելի վսեմ ու գերազանց քան այս երկու դիւցազանց պատահումը մեծին Ափրիկէի խոր սրտին մէջ։ Լիվինկսդոն հոն է, կապուած առ իւր բարեկամ Մուրչիսոն ըրած խոստումէն, վերջնական կերպով լուծելու Դանկանիքայի հիւսիսային կողմը ջուրերու բաշխման խնդիրը։ և առանց նկատելու բնաւ իր ողորմակ վիճակը, մոռացած բոլորովին անցելոյն մէջ կրած հազարաւոր դժբաղդութիւնները, բոլորովին կմախք մը դարձած, մեծ միանգամայն և մուլեռանդն, կը քաշկոտուի յառաջ՝ միջնադարեան կրօնաւորի մը յօժարամտութեամբ։

Սղանիւթի հետ հանդիպումը վերստին կ'արժարէ իւր ոգին, կը պարզէ իրեն նոր կենդանութիւն մը և առողջութիւն, կ'ապահովէ իրեն երկար ժամանակի համար վաճառք ու պաշարներ։ սակայն կու գայ նաև բաժանման ժամն ալ, երկուքին համար ալ սրտակտուր, և Սղանիւթ հեծկըւտանօք կ'ողջունէ վերջին անգամ մ'ալ դիւցազն ծերունին զոր այլևս բնաւ պիտի չտեսնէր։ Քիչ ամիսներ վերջ, Լիվինկսդոն փառապանծ մահուամբ պիտի վախճանի։ խոնարհ հոգւով և գերազանց սրբտով առաքեալը պիտի իյնայ այն երկիրներու մէջ՝ ուր ինքն առաջին սնգամ տարած էր հաւատքի աւետիք մը և քաղաքակրթութեան խօսք մը՝ աշխարհիս անծանօթ բարբարոսներու մէջ։

Ծանր դառնութիւններ կը սպասէին Սղանիւթի ի դարձին։ ոչ ոք հաւատաց իր պատմածներուն, և նոյն ինքն անգղիական աշխարհագրական Լինկերութեան Նախագահը՝ գրեց Times լրագրին՝ մերժելով որ նա կրցած ըլլայ գտնել զԼիվինկսդոն։ Զիչ վերջը իւր ձեռքին տակ եղողները, թեւեւ նեղուած իր պահանջած սաստիկ կարգապահութենէ, զինքը կը զրպարտեն, սաստկապէս վշտացնելով հոգի մը որ աւելի վստահութեան և սիրոյ ծարաւի էր քան թէ փառաց։

«Կալայ գրեզ Ափրիկէ»

Յետ մասնակցելու անգղիական պատերազմին ընդդէմ Աշեանդիներու (1873-1874), փորձեց նոր մեծ երկրախուզական ափրիկեան ճանապարհորդութիւնը, Daily Telegraph և New York Herald լրագիրներու յանձնարարութեամբ։ Լիվինկսդոն մեռած է և Սղանիւթ կ'ուզէ ի լրումն ածել անոր ձեռնարկը, որովհետև մեծ գիւտին գաղտնիքը դեռ պարզուած չէ, սակայն բոլորովին տարբեր ճամբայ պիտի բռնէ։ աշխարհս պէտք չունի միայն բարութեան և անձնանուիրութեան, այլ նաև պէտք ունի զօրութեան և հեղինակութեան, և Սղանիւթ կը զգայ որ իւր մէջ կը կրէ թէ՛ մին և թէ՛ միւր։

1874 նոյեմբեր 11ին կը մեկնի Չանգիպարէն և 104 օր ճանապարհորդելէ վերջ կը հասնի Կիզորորա լճին ափանց ճով։ կը լուծէ լիճներու խնդիրը, կը սահմանէ ճշդիւ անոնց ձևն ու մեծութիւնը և կ'իջնէ Լուալապա գետին ափունքին ի վար՝ ճանչնալու համար թէ արդեօք այս գետն Նեղոսն է, թէ Նիլէն, թէ Գոնկոյ։ Կարելի չէ և ոչ իսկ համառօտ կերպով մ'ակնարկել այն ահաւոր դժուարութիւնները որոնց պէտք եղաւ որ յաղթանակէ Սղանիւթ։ Օգոստոս 9ին հասաւ ի Պոմա և երեք օր վերջ տեսաւ որ գետը կը թափի ծովու մէջ։

Անգղիա վերադառնալով, ի զուր կը շնայ համոզել իր երկրին քաղաքագէտ

անձինքը՝ որ այդ գաւառներու մարդկանց քաղաքակրթութեան ձեռնարկեն, և միայն երբ ամէն յոյս այլևս կորսուած է, թաւրիզու մէջ կը խօսակցի Պելճիոյ Լէորոյտ թագաւորին նուիրակներուն հետ, որուն համար կը հիմէ Գոնկոյի ազատ իշխանութիւնը: 1877ին վերստին կը կտրէ մեծ գետին ափանց երկայնութիւնը, և երբ 1888ին ջերմերը կը բռնադատեն զինքը Եւրոպա վերադառնալու, նա կրնայ իւր տուած տեղեկատուութեամբ հաւաստի ապացուցանել որ կատարած է ճշդիւ իր առաքելութիւնը:

Եւ կը դառնայ նոր ձեռնարկներու. այսինքն է՝ պատերազմն գերութեան դէմ Ամերիկայի մէջ, Ափրիկէի մէջ նոր արշաւանք մը Էմին Բաշան ազատելու համար, նոր երկիրներու խուզարկութիւնը, և երկու նոր լիճերու և նոր լեռներու գիւտը: Յետոյ կը վերադառնայ, և հայրենիաց մէջ կը գտնէ նոր զբաղարտութիւններ, և նորանոր ցաւեր. կ'ամբաստանեն զինքը թէ շահադիտութեամբ վարուած է, նա՝ որ վաստկած էր մի միայն իր բանախօսութիւններով ու գիրքերովը:

«Bula-Matari»

Ափրիկէ զինքը ընկճած էր, այնու հանդերձ շարունակեց ճանապարհորդել Եւրոպայի մէջ, Ամերիկայի մէջ, Ուկրաինայի մէջ: Երեսփոխան ընտրուելով, կ'անդրադառնայ իսկոյն որ այս իրեն յարմար առուեստ մը չէ և կը մեկնի վերստին դէպ ի Ափրիկէ, և այս անգամ դէպ ի Գրանդվալ. և հաւ իսկոյն կոուի բռնուած ծեր Գրիւկէրի հետ զոր կը նկարագրէ իբրև «մարմնացած կատաղի» մը. և յետոյ նորէն կոուի բռնուած Անգղիոյ հետ, զոր կ'անուանէ «թոյլ և մեղկացած երկար ան-

զործութենէ», և կը դրդէ զինքը գործունէութեան:

Իւր վերջին գործունէութիւնը կը նուիրուի ամարաստանի մը շինութեան խաղաղ աշխատութեանց, ամարանոցի մը՝ զոր ինքը գնած էր Լոնտրայէն 30 մղոն հեռու: Հոն կ'անցունէ իւր վերջին երջանիկ օրերը, և հոն 1904 մայիս 9ին կը մեռնի խաղաղ և անդորբաւէտ, մինչդեռ զբաղած էր գրելու այս իւր Յիշատակարանները, զորս յետոյ իւր տիկինը հրատարակեց:

Թիրպրայթի փոքրիկ գերեզմանատան մէջ իւր շիրիմը պարզ է և անպաճոյճ ու մերկ. միակտուր քարին վրայ գրուած է միայն Henry Morton Stanley և անոր ստորև Bula-Matari Ժայռի խորտակող, ինչպէս որ անուանեցին զինքը Ուկանտայի ընթիվ ժողովուրդները. այս անուամբ կ'ապրի նա իրենց յիշատակներու մէջ՝ իբրև Հերակլէս մը՝ զօրաւոր և վեհանձն, որ անհնաժող ազգերէ եկաւ և անցաւ իրենց երկիրներու մէջէ:

Թող կարգան այս գիրքը ամէնքը. դիւցազներգական քերթուած մ'է և միանգամայն դաստիարակիչ՝ որ ամէնուն լաւ կ'ընէ: Շատ լաւ պիտի ընէ մասնաւոր երիտասարդաց, պատանեաց, տկարներու, դժուարահաւատներու, ճակատագրականներու, ամէն անոնց որ կը տարակուսին իրենց իրենց վրայ, և որոնց կը պակսի արիւթիւն ու քաջասրտութիւն կեանքի դիմաց ընդառնջելու. « Իցիւ թէ կարենայ — նոյն ինքն Սղանէյի մաղթանքն է — դրդել զանոնք ազնիւ ու վեհ ձեռնարկներու, նեցուկ ըլլալ իրենց՝ կոթնեւրու մէջ և զօրացնել զիրենք՝ դժուարութեանց հանդէպ, որոնք յաճախ լաւագոյն վարժարանն են նկարագիր մը կազմելու և յաջողութեան առաջնորդելու համար »:

Հ. Յ. Աիֆրի